

Smith **Say** Oostenrijkse School
Bastiat Turgot **Buchanan** Keynes **Eucken**
Ricardo **Hayek** Chicago School

Markt- meesters

PORTRETEN
VAN VOORAANSTAANDE
LIBERALE ECONOMEN

Met bijdragen van A. Heertje & A.C. Hoyng,
R. W. van Zijp, E. Schoorl, A.R. Leen, G. Meijer,
A. Nentjes, E. E. C. van Damme,
H. Visser, J. P. G. Reijnders, H. P. van Dalen
Onder redactie van M. van de Velde

BOOM

 *Telders*stichting

Friedrich August Hayek

1899-1992

Hans Visser

1 Inleiding

Friedrich August Hayek was een van de groten op het westerse intellectuele podium van de twintigste eeuw. In de jaren dertig werd hij als tegenpool van John Maynard Keynes gezien, ongeveer even belangrijk, maar na de Tweede Wereldoorlog verdween hij een tijdlang uit het zicht, in ieder geval bij de economen. De bekende Nederlandse econoom Jan Pen vertolkte een breed gedeeld gevoel toen hij in 1961 in het *Hollands Weekblad* het werk van Hayek en zijn geestverwanten, Von Mises voorop, afdeed als 'Verzuurde Oostenrijkerij' en stelde dat 'het koppel Von Hayek-Von Mises altijd en overall misgetast heeft in vragen van economische politiek'.

Na de Tweede Wereldoorlog verschoof Hayeks belangstelling van de economische wetenschap naar de politieke theorie, de methodologie van de sociale wetenschappen en de cognitieve psychologie, maar later keerde hij terug naar de economie. Toen de keynesiaanse economische benadering geen raad wist met de stagflatie in de jaren zeventig, rees de ster van Hayek weer. In 1974 werd zijn werk bekroond met de Nobelprijs voor economie, die hij deelde met de totaal anders georiënteerde Zweedse econoom Gunnar Myrdal. Zijn

192

krachtige afwijzing van overheidssturing in de economie was een belangrijke oorzaak geweest van de wildernis waarheen hij na de Tweede Wereldoorlog gestuurd werd, maar maakte hem in de jaren zeventig populair bij de Britse Conservatieven, de invloedrijke Sir Keith Joseph voorop. Deze was, na een ministerschap onder Edward Heath, teleurgesteld geraakt in de keynesiaanse economie en de welvaartsstaat met zijn ondanks prijs- en inkomensbeleid niet meer in bedwang te houden inflatie en zijn antikapitalistische tendensen. Hij had banden met het Institute for Economic Affairs te Londen, dat de idee van een liberale markteconomie hooghield toen keynesiaanse macro-economie nog hoogtij vierde en dat een forum bood voor Hayek en de Amerikaanse vrijemarkteconoom Milton Friedman. In 1974 stichtte hij het op het beleid gerichte Centre for Policy Studies, met Margaret Thatcher als vice-voorzitter. Het beleid van Thatcher, die in 1979 minister-president werd, heeft via die weg deels het stempel van Hayek gekregen.

In Oost-Europa schitterde Hayeks ster hoog aan het firmament rond de val van het communisme. De Russische hervormer Yegor Gaidar bijvoorbeeld was zeer onder de indruk van Hayeks werk en de minister van Privatisering in het post-communistische Tsjechoslowakije organiseerde studiebijeenkomsten met parlementariërs over de ideeën van Hayek. Al eerder circuleerden Hayeks werken achter het IJzeren Gordijn in de samizdat-pers.¹

Over Hayek is dus heel verschillend geoordeeld, maar hij heeft in ieder geval belangrijke bijdragen aan het economische debat geleverd, en dat op een breed terrein. In deze bijdrage komen, naast een beknopt biografisch overzicht, Hayeks mens- en maatschappijbeschouwing, zijn conjunctuurtheorie, zijn visie op de economische orde en zijn opvattingen over het monetaire systeem aan de orde. Tot besluit volgt een kritische waardering. Een groot deel van Hayeks omvangrijke oeuvre moet hier buiten beschouwing blijven, niet alleen zijn werk buiten het economische terrein maar ook zijn publicaties over de geschiedenis van de economie. Als voorbeeld van die laatste zij slechts genoemd de prachtige

193

studie over Henry Thornton, bankier, briljant monetair econoom en samen met William Wilberforce de drijvende kracht achter de afschaffing van de slavenhandel door Engeland in 1807, in de door Hayek bezorgde uitgave van Thorntons *An Inquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain*.

2 Biografische schets

Hayek werd geboren op 8 mei 1899 te Wenen. Na zijn militaire dienst in de Eerste Wereldoorlog schreef hij zich in aan de Universiteit van Wenen. Na een verblijf voor studie in New York in 1923-1924 keerde hij terug naar Wenen, en in 1927 werd hij de eerste directeur van het Österreichisches Institut für Konjunkturforschung. In 1931 gaf hij op uitnodiging een aantal voordrachten aan de London School of Economics (LSE). Deze werden in datzelfde jaar in boekvorm uitgegeven onder de titel *Prices and Production*, een publicatie waarmee hij internationaal bekendheid verwierf. Ook nog in 1931 aanvaardde Hayek de Tooke-leerstoel aan de LSE. In 1950 werd Hayek hoogleraar Social and Moral Sciences aan de Universiteit van Chicago. In 1962 werd hij benoemd tot hoogleraar economie aan de Albert-Ludwig Universiteit in Freiburg, in Duitsland, waar hij in 1967 met emeritaat ging, en in 1969 aan de Universiteit van Salzburg. In 1977 keerde hij terug naar Freiburg, waar hij op 23 maart 1992 overleed.

Hayek was — in tegenstelling tot Keynes, die zijn tijd verdeelde tussen King's College in Cambridge en de Raad van Bestuur van een verzekeringsfirma in Londen, op cultureel terrein activiteiten ontplooiden en ook nog eens varkensboer werd — meer het type van de studeerkamergeleerde. Toch moet het onder de serene oppervlakte af en toe stevig gestormd hebben. Zijn liefde voor een nichtje werd eerst niet beantwoord. Hij trouwde met een ander, die op zijn grote liefde leek, maar verdween na twintig jaar toch met die eerste liefde naar Arkansas om daar een scheiding te krijgen, tot ontsteltenis en woede van zijn collega's aan de LSE. Later

leed hij onder zware depressies, die hem tot aan de rand van de zelfdoding brachten.

3 Mens- en maatschappijbeschouwing

Hayek was een, misschien wel de leidende, representant van de Oostenrijkse School in de economie. Dat is een denkrichting in de economie waarvan Carl Menger (1840-1921), een van de docenten van Hayek, de grondslagen legde. Een kenmerk van de Oostenrijkse School is de *subjectieve waardeleer*, die stelt dat de waarde van een goed of dienst afhangt van de subjectieve waardering ervan door de gebruiker of verbruiker, en niet van objectieve grootheden als de hoeveelheid arbeid die de productie van het goed of de dienst gekost heeft (zie de bijdrage van Van Zijp in dit boek).

De subjectieve waardeleer is een bestanddeel geworden van de hoofdstroom van de economische wetenschap. Dat is deels ook het geval met een ander kenmerk van de Oostenrijkse School, het *methodologisch individualisme*, dat de individuele persoon als uitgangspunt van de analyse kiest. Het methodologisch individualisme wil sociale verschijnselen en krachten bestuderen vanuit relaties en interacties tussen individuen met hun subjectieve beweegredenen. Het is daarmee ver verwijderd van de marxistische nadruk op een strijd tussen verschillende klassen in de samenleving als motor van de geschiedenis. De prijstheorie gaat in de leerboeken van dit methodologisch individualisme uit. Het blijkt een moeilijk, hoewel niet onoplosbaar, probleem te zijn om van die prijstheorie op het niveau van het individu een verband te leggen met de macro-economie, die met geaggregeerde grootheden als het nationaal inkomen, de totale consumptie, de totale investeringen en het prijsniveau werkt. De economen die tot de Oostenrijkse School gerekend worden, tot en met de generatie na Hayek, onder wie Israel Kirzner, gaan dat probleem in het algemeen uit de weg door de macro-economie af te wijzen, wat hen uiteraard recht tegenover de marxisten, maar ook tegenover de keynesiaanse denkrichting doet belanden.

Hayek onderscheidt zich van een deel van de economen uit de Oostenrijkse School door niet het *apriorisme* van Von Mises over te nemen. Hij bouwde zijn theorieën dus niet op door deductie uitgaande van enkele buiten discussie staande axioma's. Het empirische element is bij hem van centrale betekenis. Daarbij gaat het vooral over de wijze waarop mensen kennis verwerven ('Economics and Knowledge' van 1937). Die opstelling maakt de discussie met Hayek een stuk gemakkelijker dan die met Von Mises en zijn (vooral Amerikaanse) volgelingen.

Oostenrijkse economen leggen sterk de nadruk op de handelend optredende mens, in het bijzonder de ondernemer die innovaties introduceert. Zij verschillen daarin van de neoklassieke economen, die op het terrein van de micro-economie in de tijd van Hayek en zijn voorgangers nogal gecharmeerd waren van algemeen-evenwichtsmodellen waarin door concurrentie de winsten zijn verdwenen en een evenwicht wordt bereikt in een situatie waarin iedereen volledige marktkennis heeft. In de ogen van mensen als Hayek betekent concurrentie juist dat het systeem voortdurend verandert en er geen algemeen evenwicht kan ontstaan. De idee van volledige marktkennis en een perfect werkende markt, een abstractie die het mogelijk maakt elegante modellen te bouwen, wordt door de Oostenrijkers principieel afgewezen. Nu het verschijnsel van onvolledige informatie en niet-perfect werkende markten in de hoofdstroom van de economie steeds meer serieus genomen wordt, neemt de Oostenrijkse School een iets minder excentrieke plaats in.

Oostenrijkse economen, Hayek voorop, zijn doodsbenauwd voor de gevolgen van overheidsingrijpen om misstanden uit de weg te ruimen. Hayek lijkt daarmee een stroming te volgen die volgens de ideeënhistoricus William M. Johnston oorspronkelijk in de medische wereld, maar later ook onder filosofen en sociale wetenschappers in het negentiende-eeuwse Wenen veel aanhang had en door hem als *therapeutisch nihilisme* wordt aangeduid. Diagnose vraagt daarin alle aandacht, therapie wordt verwaarloosd of niet nodig geacht. Hayek zelf greep graag terug op de filosofen van

de Schotse Verlichting, in het bijzonder David Hume (1711-1776), Adam Smith (1723-1790) en Adam Ferguson (1723-1815), die er allen de nadruk op legden dat de samenleving zich ontwikkelt als het gevolg van menselijk handelen, maar niet volgens een blauwdruk. Een van Hayeks meest geliefde citaten is afkomstig van Ferguson: 'results of human action but not of human design'.

Hayek heeft veel aandacht voor de onbedoelde gevolgen van het menselijk handelen. De Schotse Verlichting meende, in navolging van de uit Rotterdam afkomstige Engelse arts Bernard Mandeville (1670-1733) in zijn beroemde *The Fable of the Bees*, dat mensen door hun eigen doeleinden na te streven meer goeds voor de samenleving bereiken dan wanneer ze handelen vanuit de edelste motieven. Mandeville stelt dat 'Pride and Vanity have built more Hospitals than all the Virtues together', en Adam Smith propageert in de *Wealth of Nations* op iets minder provocerende toon dezelfde idee: 'It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own interest.'

De onbedoelde gevolgen pakken in Hayeks door de Schotse Verlichting gevoede ideeën goed uit als ieder voor zich bezig is, maar verkeerd als een overheid, al bedoelt die het nog zo goed, gaat ingrijpen. In het eerste geval komt een *spontane orde* tot stand, in het tweede geval doemt het gevaar van *constructivisme* of *constructivistisch rationalisme* op. Constructivisme is de term die Hayek gebruikt voor de rationalistische visie dat de mens, omdat hij zelf de instituties van de samenleving en de beschaving heeft geschapen, die ook naar believen kan veranderen om zijn wensen of begeerten te bevredigen. Die visie is gebaseerd op wat Hayek *sciëntisme* noemt, dat is de overname van de methodologie van de natuurwetenschappen met haar mechanistische oorzaak-en-gevolgdenken door de mens- en maatschappijwetenschappen.

In de loop van duizenden jaren heeft de mensheid instituties ontwikkeld die uit de spontane activiteiten van individuen een geordend geheel doen ontstaan, zonder dat de

mensen eigenlijk goed begrepen wat de functies van gevolgde regels waren. Bij die instituties kunnen we denken aan zaken als het gebruik van taal en van geld. Instituties worden door sociologen omschreven als verduurzaamd gedrag; ze regelen het gedrag van mensen en garanderen op die manier een bepaalde orde. Als de overheid die orde gaat doorbreken om doelbewust bepaalde doeleinden zoals sociale rechtvaardigheid na te streven, en daardoor constructivistisch bezig is, dreigt een proces van voortgaand ingrijpen. Dat komt doordat de samenleving veel te ingewikkeld in elkaar zit om volgens een blauwdruk veranderd te kunnen worden. Voortgaand ingrijpen, waarbij de ene maatregel op de andere volgt om onbedoelde gevolgen van eerder ingrijpen te corrigeren, tast de vrijheid aan en dreigt een dictatuur tot gevolg te hebben. Een inkomenspolitiek bijvoorbeeld, waarbij sommige groepen meer inkomen ontvangen dan de markt hun zou verschaffen, kan al gauw tot inflatie leiden. De overheid zal die inflatie, naar Hayek vreest, niet gauw bij de wortel aanpakken maar zal symptomen gaan bestrijden door middel van prijsbeleid. Daardoor ontstaan onevenwichtigheden in die zin dat tegen de toegestane prijzen meer gevraagd dan aangeboden wordt. De overheid moet dan voor een distributiesysteem zorgen, denk aan de woningverhuur, en gaat op die manier in toenemende mate het hele economische systeem beheersen. Hayek wil voor alles de vrijheid van de mens handhaven. Vrijheid is bij Hayek de afwezigheid van dwang door de medemens. Alleen algemene regels die voor iedereen gelden zijn aanvaardbaar. Het gaat Hayek om vrijheid van dwang, niet om recht op allerlei mooie zaken. Maatregelen ten gunste van doelgroepen, gemotiveerd vanuit verdelende rechtvaardigheid, leiden zijns inziens maar al te gauw tot dwang. Dat betekent niet dat hij tegen sociale verzekeringen was, maar wel dat hij ingrijpen in de markt om systematisch de inkomensverdeling te wijzigen afwees.

Hayek tracht zijn positie te baseren op een waardevrije basis. Het gaat er in de samenleving volgens hem om de menselijke kennis zo goed mogelijk te benutten. Bij een nastreven van sociale rechtvaardigheid moet de overheid dwang uit-

oefenen. Daardoor wordt iemands gedrag niet meer bepaald door zijn eigen kennis, maar door de kennis van een ander. Op die manier wordt de beschikbare menselijke kennis niet op zo goed mogelijke wijze benut en uitgebreid. Dat gaat ten koste van de economische groei, en uiteindelijk ten koste van de welvaart van de armere groepen in de samenleving. Auto's, radio's, koelkasten en vliegreizen waren eerst luxeartikelen. Doordat een groep rijke mensen daar vraag naar uitoefende, kon de productie van die goederen en diensten via de toepassing van nieuwe technologie zo veel efficiënter worden dat ze ook binnen het bereik van minder gefortuneerden kwamen.

4 Economische politiek

Hayek heeft zijn naam in de jaren dertig van de twintigste eeuw gevestigd met zijn conjunctuurtheorie, die nauw samenhangt met zijn kapitaaltheorie. De Zweedse econoom Knut Wicksell (1851-1926) had in de kredietcreatie door de banken de oorzaak gezien van inflatie en deflatie. In een geldloze samenleving, zo stelde hij zich voor, zou het aanbod van besparingen door de rente gelijkgesteld worden aan de vraag naar besparingen. In een geldgebruikende samenleving kan je hetzelfde resultaat krijgen bij een *neutrale* of *natuurlijke* rente. Latere schrijvers hebben hier het begrip *neutraal geld* gebruikt, om de situatie te beschrijven waarin het geld wel de ruil vergemakkelijkt, maar geen zelfstandige invloed op vraag en aanbod heeft. Ook Hayek heeft zich intensief met deze problematiek beziggehouden, in het bijzonder in zijn *Prices and Production*, en daarnaast als redacteur van de bundel *Beiträge zur Geldtheorie* van 1933, waarin het hoogtepunt van deze benadering was opgenomen, het artikel 'Zum Problem des "Neutralen" Geldes' van de Nederlander J. G. Koopmans.²

Hayek combineerde deze benadering met de kapitaaltheorie van de Oostenrijkse econoom Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914). Böhm-Bawerk had het begrip *omwegproductie* geïntroduceerd. Van omwegproductie is sprake als met de beschikbare productiemiddelen niet meteen gebruiks- of

verbruiksgoederen worden voortgebracht, maar kapitaalgoederen die zulke producten, of weer andere kapitaalgoederen, kunnen voortbrengen. Je kunt flessen door de glasblazer laten produceren, maar je kunt ook investeren in machines die de tandwielen en de assen maken waarmee machines kunnen worden gemaakt om flessen te produceren. Om in zulke kapitaalgoederen te kunnen investeren en via die omweg de productie te vergroten, moeten de individuen in de samenleving hun inkomen niet onmiddellijk opsouperen, maar een deel aan fabrikanten ter beschikking stellen. Dat betekent uitstel van consumptie, en daar moeten ze in de visie van Böhm-Bawerk en Hayek een vergoeding voor ontvangen. Die vergoeding is de rente.

In een samenleving waar het geld neutraal is in die zin dat de besparingen uit het inkomen van de economische subjecten gelijk is aan de vraag naar besparingen ten behoeve van investeringen, komt een omwegproductie tot stand die stabiel is. De zaak loopt mis als de banken krediet gaan creëren, door de rente te verlagen beneden het neutrale niveau, en zo meer geld in omloop brengen. Investeerders worden door de te lage rente verleid de omwegproductie uit te breiden. Zij gaan met geleend geld in meer kapitaalintensieve productieprocessen investeren. Dat kan een tijdje goed gaan, maar op een gegeven moment gaat het mis. De kapitaalgoederenindustrie ziet zich geconfronteerd met een hogere vraag en daardoor met gestegen prijzen. Zij voert haar productie op en trekt daartoe werknemers aan. Die moeten voor een deel weggekocht worden uit de consumptiegoederenindustrie. De inkomens van de werknemers stijgen, terwijl de productie van consumptiegoederen eerder daalt dan stijgt. Immers, de kapitaalgoederen die straks de productie van consumptiegoederen efficiënter moeten doen plaatsvinden, zijn nog niet gereed, terwijl de bestaande consumptiegoederenindustrie het met minder mensen moet doen. De bestedingen ten behoeve van consumptiegoederen stijgen als gevolg van de gestegen inkomens, maar de productie daalt en de prijzen stijgen derhalve. Nu gaat de consumptiegoederenindustrie met de kapitaalgoederenindustrie strijden om de schaarse

productiefactoren. Inmiddels zien de banken door de voortgaande kredietverlening hun liquiditeit dalen: hun saldi bij de centrale bank worden ten opzichte van de deposito's steeds kleiner en in reactie daarop verhogen zij de rente. De aantrekkelijkheid van het uitbreiden van de omwegproductie vervalt en het resultaat is een voorraad niet-afgebouwde kapitaalgoederen. Werknemers komen op straat te staan en er moet een aanpassingsproces op gang komen om de juiste prijsverhouding tussen kapitaalgoederen en consumptiegoederen, in overeenstemming met de (neutrale) rente, te herstellen. Daarbij moet de overheid vooral niet ingrijpen, want dan wordt de onevenwichtigheid slechts bestendig. Immers, monetaire politiek houdt, teneinde de bestedingen te stimuleren, de rente laag. De rente zorgt voor de intertemporele coördinatie van de beslissingen en die wordt verstoord als de overheid of de banken aan de rente gaan sleutelen.

Ook budgettair beleid ter stimulering van de economie is een gruwel in Hayeks ogen. Een stimulerend overheidsbeleid betekent een overheid die het beter weet dan de mensen zelf. Bovendien leidt zo'n beleid, waarbij onvermijdelijk ook weer nieuw geld in de economie gepompt wordt, tot inflatie en een verkeerde allocatie van arbeid en kapitaal die uitloopt op werkloosheid. Hayek verwijt keynesiaanse economen dat ze het gevaar daarvan verwaarloosd hebben. We zien in Hayeks conjunctuurtheorie en vooral in zijn beleidsaanbevelingen — laten uitzieken — het therapeutisch nihilisme uit het Wenen van de negentiende eeuw terugkeren.

5 De economische orde

In de jaren dertig van de twintigste eeuw heeft een intensieve discussie plaatsgevonden over de vraag in hoeverre de Sovjet-economie, die de markt wilde uitschakelen, goed kon functioneren. Het zal duidelijk zijn dat Hayek, met zijn afkeer van dwang, weinig van een planeconomie moest hebben. Hij nam dan ook een prominente plaats in de discussie in. In 1908 had de Italiaanse econoom E. Barone al uiteengezet dat een centrale planner de productiemiddelen efficiënt zou kunnen

inzetten, dat wil zeggen op dezelfde manier als de markt zou doen in overeenstemming met de uit vraag en aanbod resulterende schaarsteverhoudingen. Voorwaarde was dan wel dat die planner over volledige informatie beschikte betreffende de vraag naar goederen en diensten en de beschikbaarheid van productiemiddelen. Hayek betoogde daartegenover dat de planner nooit in staat zou zijn om de daartoe vereiste oplossing van miljoenen vraag- en aanbodvergelijkingen uit te voeren.

De verschillende latere bijdragen van Hayek op dit terrein, zoals *The Road to Serfdom*, 'The Use of Knowledge in Society' en *The Fatal Conceit*, laten de volgende redenering zien.³ In de eerste plaats kan de centrale planner geen prioriteiten bepalen in overeenstemming met de wensen van de economische subjecten. Bovendien is de kennis over die wensen, over de beschikbaarheid van middelen en over de manieren om die in te zetten niet kant-en-klaar aanwezig. Kennis is verspreid aanwezig, ieder beschikt over kennis betreffende bepaalde hulpbronnen en mogelijkheden om die te gebruiken. Door spontane interactie van de mensen met hun beperkte kennis worden hun activiteiten gecoördineerd. Iemands optreden in de markt creëert nieuwe informatie voor andere marktpartijen en al die verspreide, diffuse en zich ontwikkelende kennis kan nooit kant-en-klaar bij een centrale planner belanden. Die zal dus zelf beslissingen nemen en de mensen dwingen tot bepaalde handelingen.

Besluitvorming kan daarom veel beter gedecentraliseerd plaatsvinden. De coördinatie vindt plaats via het prijsmechanisme. Het prijzensysteem is in de ogen van Hayek een institutie die in de loop van de geschiedenis geëvolueerd is om het probleem op te lossen hoe verspreide kennis gecoördineerd en gebruikt kan worden. Via concurrentie komen prijzen tot stand waarbij de gevraagde en de aangeboden hoeveelheden van goederen en diensten aan elkaar gelijk zijn. Die concurrentie is niet een bepaalde toestand, maar een ontdekkingsproces. Vragers en aanbieders ontdekken dat tegen bepaalde prijzen bepaalde hoeveelheden gekocht of verkocht kunnen worden en bouwen op die manier hun

(markt)kennis op.

Een ander probleem met centrale planning is dat de planners wel zullen uitmaken wat goed is voor een ander. Hayek vreest dat ook een beperkte mate van centrale planning een hellend vlak is: van het een komt het ander. De overheid heeft overigens wel een rol in het geheel. Zij dient te zorgen voor codificatie van de regels die in de loop van de tijd zijn ontstaan en gevolgd in de markt, zoals die betreffende handelsgebruiken en intellectueel eigendom. De spontane orde dient gerespecteerd te worden (zie verder over het zogenaamde calculatiedebat de bijdrage van Van Zijp).

Hoewel Hayek in de nadagen van het communisme in Oost-Europa op een voetstuk geplaatst werd, past in zijn visie geen abrupte overgang naar een markteconomie. Die is immers het resultaat van een leerproces. De overgang zou daarom een geleidelijk proces moeten zijn, waarbij de instituties van een markteconomie zich met vallen en opstaan ontwikkelen. Het beginpunt zou de vrije ontwikkeling van het midden- en kleinbedrijf kunnen zijn, omdat daar de positieve onbedoelde effecten van het handelen uit eigenbelang à la Adam Smith het duidelijkst waarneembaar zijn, terwijl bij grote ondernemingen, vooral als die geprivatiseerd moeten worden, complexe 'corporate governance'-problemen (betreffende de vraag welke belangen domineren bij de besluitvorming) om een oplossing vragen.

6 Het monetaire systeem

Hayek heeft altijd angst gekoesterd voor overheidsinvloed in het economische leven. Als de overheid de geldschepping in handen krijgt, is het leed niet te overzien. Dat leed zou bestaan uit inflatie. Nu is inflatie bij Hayek niet een proces van algemene prijsstijging dat de prijsverhoudingen grosso modo onaangetaast laat. Nieuw gecreëerd geld komt op bepaalde plekken in het verkeer: bij ondernemers die nieuwe kredieten hebben ontvangen of bij werknemers die hoge loonstijgingen hebben afgedwongen. De bestedingen van die groepen verstoren de prijsverhoudingen en daardoor de

productiestructuur. Het gevaar is levensgroot dat de schade alleen hersteld kan worden door een depressie, die je in Hayeks visie moet laten uitzielen. Hayek is dan ook voorstander geweest van de gouden standaard. Die legde immers een stevige discipline op aan de overheid. Zodra de geldschepping wat te ruim werd, zou er goud wegstromen uit een land en werden de banken gedwongen de kredietverlening in te perken.

Nu was het niet zo dat Hayek alle heil verwachtte van de gouden standaard, hij onderkende ook de nadelen ervan. Een daarvan was dat het aanbod van goud zich slechts heel langzaam kan aanpassen aan de vraag, wat tot forse prijsfluctuaties kan leiden. Bovendien was hij net zoals Keynes van mening dat goudproductie neerkomt op het inzetten van productiefactoren voor iets wat in feite niet gebruikt wordt. Hij heeft daarom in 1943 een goederenstandaard aanbevolen. In plaats van een vaste prijs voor een hoeveelheid goud, zoals onder de gouden standaard, zou er dan een vaste prijs voor een heel pakket grondstoffen gelden. Dreigt er een omvangrijke prijsdaling, zoals in de Grote Depressie van 1929-1933, dan worden de grondstoffen aan de centrale bank verkocht in ruil voor geld en krijgen de producenten van die grondstoffen een stimulans om hun productie uit te breiden. Daardoor stijgt automatisch de geldhoeveelheid en krijgen de bestedingen een stimulans. Bij dreigende prijsstijgingen worden pakketten grondstoffen van de centrale bank gekocht — die behouden namelijk hun vaste prijs — en verdwijnt er op die manier geld uit de circulatie, wat het proces van prijsstijgingen afremt. Het is opmerkelijk dat dit toch meer keynesiaanse element van het op peil houden van de bestedingen door Hayek naar voren gebracht werd, terwijl Keynes weinig in het plan zag.

204

Hayeks zorg voor de omvang van de bestedingen mag wat vreemd overkomen gezien zijn visie op de conjuncturele neergang als noodzakelijk aanpassingsproces, maar hij was wel beducht voor het gevaar van doorschieten; een zware depressie wilde hij liever voorkomen. Een groot pluspunt voor Hayek was dat het systeem, evenals de gouden stan-

daard, automatisch werkt; er is geen overheidsingrijpen voor nodig. Keynes was in die tijd bezig met blauwdrukken voor het Internationale Monetaire Fonds en wilde juist het automatisme van de gouden standaard kwijt door een internationale clearing-instelling op te zetten, waar landen met een betalingsstekort een negatief saldo zouden krijgen (rood konden staan) in plaats van goud af te staan. Keynes' bezwaar tegen de goederenstandaard en de gouden standaard was dat die bij een betalingsbalanstekort de geldhoeveelheid doen verminderen en de lonen op de 'harde' manier, via werkloosheid, in de pas brengen met de wisselkoers. Hij was voorstander van een bewust loonbeleid, en als de lonen bij de geldende wisselkoers te hoog zouden blijken voor betalingsbalansenwicht prefereerde hij een wijziging van de wisselkoers.

Hayek is niet meer op de goederenstandaard teruggekomen. Toen hij zich in de jaren zeventig weer met het monetair systeem ging bezighouden, zocht hij het — gedreven door afkeer van het naoorlogse, op behoud van werkgelegenheid gerichte keynesiaanse beleid dat regelmatig tot inflatoire processen leidde — in een heel andere richting. Die richting had hij overigens al in 1937 als mogelijkheid genoemd. Ze past goed in zijn visie dat instituties zich spontaan moeten ontwikkelen. De idee is dat geldschepping geheel vrijgegeven zou moeten worden. Dankzij de concurrentie in de markt zullen de aanbieders van geld ervoor zorgen dat hun product waardevast is, anders kunnen ze het niet kwijt. De concurrerende geldeenheden zouden in waarde vrij tegenover elkaar moeten fluctueren. Geld van de overheid of de centrale bank hoeft niet te verdwijnen, het verliest alleen zijn monopolie. Om dit geld aantrekkelijk te laten blijven voor het publiek, dienen de overheid en de centrale bank ervoor te zorgen dat het zijn waarde houdt. Dit zal hen, in Hayeks ogen, ervan weerhouden om in reactie op omvangrijke loonstijgingen de geldhoeveelheid aan te passen, wat een goed gebruik was om in zulke omstandigheden hoge rentevoeten, moeilijke verkrijgbaarheid van krediet en werkloosheid te voorkomen. Dan zullen de werkgevers zich wel twee keer bedenken voor ze toegeven aan eisen van vakbonden. Concurrentie tussen

205

de officiële geldsoorten van verschillende landen zou ook heilzaam kunnen werken, en er zou in een land vrijheid moeten bestaan om het geld van andere landen te gebruiken.⁴ Als de mensen geld met een stabiele koopkracht, zoals de Duitse mark of de Zwitserse frank, zouden gaan gebruiken in plaats van hun binnenlandse valuta, zouden hun regeringen wel gedwongen worden inflatie tegen te gaan.

Wie het heil verwacht van spontane evolutie van instituties en wantrouwend staat tegenover geplande veranderingen, kan nauwelijks enthousiast zijn over een gezamenlijke Europese munt. Inderdaad zag Hayek de ideeën voor een monetaire unie als een schoolvoorbeeld van constructivisme. Hayek noemde in zijn boekje *Denationalisation of Money* de ideeën voor een Europese monetaire unie, die in 1970 in het rapport van de commissie-Werner waren neergelegd, utopisch. De greep van de overheid op de geldschepping zou daardoor nog groter kunnen worden. Het was wederom de Britse regering die ruimte gaf aan Hayeks ideeën. John Major legde, als minister van Financiën onder Margaret Thatcher, in november 1989, een halfjaar na de presentatie van het rapport-Delors over de EMU, een voorstel op tafel om de nationale munteenheden van de lidstaten van de Europese Unie, toen nog de Europese Gemeenschap, onder een systeem van vrij fluctuerende wisselkoersen ongehinderd met elkaar te laten concurreren. Hij stelde later voor om naast de nationale valuta een kunstmatige Europese munt, de ECU, te creëren, maar die moest blijven concurreren met nationale valuta's.

Opmerkelijk in Hayeks pleidooi voor concurrerende geldeenheden is dat hij een stabiel prijsniveau wilde nastreven, terwijl in zijn eerdere conjunctuurtheorie een verbetering van de productiviteit gepaard moest gaan met prijsdalingen. Het stabiele prijsniveau in de Verenigde Staten in de jaren twintig was in zijn oorspronkelijke opvatting de oorzaak van de Grote Depressie,⁵ maar de geldinjecties in de economie die bij productiviteitsverbeteringen nodig zijn om het prijspeil stabiel te houden in plaats van te laten dalen, veroorzaken nu in Hayeks ogen nog slechts verstoringen van verwaarloosbare betekenis.

7 Waardering

Hayek besloeg met zijn studies een zeer uitgestrekt terrein. Er is zeker samenhang tussen zijn werk op verschillende terreinen, maar die is niet onverbreekelijk. We kunnen in het bijzonder zijn meer 'technische' analyses van de conjunctuur wel los zien van zijn mens- en maatschappijbeschouwing.

Wat die technische analyse in zijn conjunctuurtheorie betreft is het opvallend met hoeveel gemak hij die in zijn beschouwingen over concurrerende geldeenheden zelf terzijde heeft geschoven. Al eerder had de eveneens uit Oostenrijk afkomstige, maar niet Oostenrijkse, econoom Gottfried Haberler (1900-1995) erop gewezen dat na de Eerste Wereldoorlog en na de Tweede Wereldoorlog een snelle overgang van een oorlogseconomie naar een vredeseconomie plaatsvond, die betrekkelijk soepel verliep hoewel de productiestructuur enorme wijzigingen moest ondergaan. Bovendien vond Haberler het vergezocht om de Grote Depressie van 1929 tot 1933 te verklaren uit een verstoorde prijsstructuur die moest uitzielen. Ook constateerde hij dat er weinig last van structurele scheefgroei waar te nemen viel in landen waar de deflatie waarmee de depressie samenging door een actief overheidsingrijpen werd geremd. Hoewel Hayek sterk de nadruk legde op het belang van een ongehinderde marktwerking, had hij paradoxaalwijs dus ook weer te weinig vertrouwen in de soepele werking van de markt.

Heeft Hayek inderdaad, zoals Pen stelt, misgetast op het terrein van de economische politiek? Grotendeels wel, en dat geeft hij zelf impliciet toe. Dit negatieve oordeel neemt niet weg dat, zoals ook *The Economist* in 2002 heeft laten zien, er wel een zwakke vorm van Oostenrijkse analyse op conjunctuurcycli toe te passen valt. Bij een opgaande conjunctuur zijn de verwachtingen van de ondernemers vaak te positief en wordt er te veel geïnvesteerd. In de neergaande fase moet dan de overcapaciteit afgebouwd worden en moeten, vooral, slechte balansverhoudingen verbeterd worden. In die zin is 'uitzielen' een noodzakelijk proces. Een hogere rente tijdens de hoogconjunctuur had de oververhitting kunnen afrem-

men. De nadruk van Hayek op het voorkomen van overinvesteringen in plaats van op het verhelpen van een depressie, is dan niet onzinnig, ook al hoeft iemand daartoe niet het Oostenrijkse verhaal over de samenhang van de rentevoet en de kapitaalintensiteit van productieprocessen volledig te aanvaarden.

Ten aanzien van Hayeks mens- en maatschappijbeschouwing zullen sommigen opmerken dat afwijzing van de idee dat mensen 'recht' hebben op zaken als sociale rechtvaardigheid, een luxe is die vooral degenen die aan de goede kant zitten zich kunnen permitteren. Niet iedereen zal voorts een economische orde met spontaan ontwikkelde instituties ipso facto de meest aanvaardbare economische orde vinden. De stelling is verdedigbaar dat die instituties mede resultaat van in de samenleving bestaande machtsverhoudingen zijn, welke niet als sacrosanct beschouwd hoeven te worden.

Het is opvallend dat een econoom die even enthousiast de zegeningen van de vrije markt verdedigde als Hayek een oplossing ter correctie van een al te scheve inkomensverdeling aandroeg die de markt geheel instandhoudt. Het gaat hier om Milton Friedman, die — evenals twee andere Nobelprijswinnaars, James Meade en James Tobin, die minder bang waren om de onvolkomenheden van de markt door de overheid te laten corrigeren — een negatieve inkomstenbelasting propageerde. Bij een negatieve inkomstenbelasting ontvangen mensen beneden een bepaald inkomensniveau automatisch geld van de belastingdienst, en moeten mensen boven dat niveau geld betalen. Een negatieve inkomstenbelasting werkt met vaste regels en betekent nauwelijks een aantasting van het marktsysteem. Friedman verdedigde de negatieve inkomstenbelasting in 1968 en Hayek zal daar, naar men mag aannemen, kennis van genomen hebben. Kennelijk zag hij er niets in.

Voorts kan worden opgemerkt dat het geloof van Hayek dat de coördinatie van het handelen van de mensen slechts goed kan verlopen via de markt inderdaad een geloof is. Er is geen dwingende reden om aan te nemen dat gedecen-

traliseerde besluitvorming altijd en overal beter werkt dan centraal gecoördineerde besluitvorming. De speltheorie, met het bekende *prisoners' dilemma*, biedt daar voorbeelden van. We kunnen wat de praktijk betreft denken aan het economische beleid van individuele landen in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Landen troffen defensieve maatregelen om de gevolgen van de depressie te verzachten via het afremmen van de invoer. Die maatregelen maakten het andere landen moeilijker om hun exporten op peil te houden. Op hun beurt namen zij weer defensieve maatregelen, en het resultaat was een neergaande spiraal. De onder Amerikaanse leiding in en vlak na de Tweede Wereldoorlog ondernomen pogingen om een internationale economische architectuur te creëren die zo'n neergaande spiraal kon helpen voorkomen, kunnen als uitingen van constructivisme gezien worden, maar zonder IMF, Wereldbank en GATT (nu WTO) zouden landen na de Tweede Wereldoorlog waarschijnlijk veel meer maatregelen genomen hebben die nadelig voor andere landen hadden uitgewerkt. Over GATT, immers niet meer dan een codificatie van spelregels, heeft Hayek zich overigens positief uitgelaten.

Anderzijds waren de gevaren die Hayek zag opdoemen bij een actief overheidsingrijpen niet uit de lucht gegrepen. Zijn angst voor de gevaren van collectivistische oplossingen en het verwaarlozen van de voordelen van de markt en van algemene, voor ieder geldende regels was zeker vlak na de Tweede Wereldoorlog, toen 'planning' ook in veel niet-communistische landen zeer populair werd in de politiek, niet zonder grond. Hayek zou de val van het communisme en het verdwijnen van het geloof in de maakbaarheid van de samenleving met instemming hebben begroet. Bij rechtse regeringen voelde hij zich duidelijk beter thuis dan bij linkse. Wellicht zou hij echter de neoconservatieven in Washington, die menen dat de Amerikaanse vorm van democratie en vrije-markteconomie in andere delen van de wereld, Irak voorop, met slechts een korte overgangperiode overgeplant kan worden, van constructivisme beschuldigen.

Literatuur

Van Hayek

- Hayek, F. A. (1967) *Prices and Production*, Routledge & Kegan Paul, Londen [tweede, oorspronkelijk in 1935 verschenen editie; eerste editie 1931].
- Hayek, F. A. (red.) (1933) *Beiträge zur Geldtheorie*, Julius Springer, Wenen.
- Hayek, F. A. (1937) 'Economics and Knowledge', *Economica*, jaargang 4 (new series).
- Hayek, F. A. (1971) *Monetary Nationalism and International Stability*, Longmans, Green, Londen [1937]. Herdrukt door A. M. Kelley, New York.
- Hayek, F. A. (1978) bezorging door en inleiding bij Henry Thornton, *An Enquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain*, George Allen & Unwin, 1939, Londen [herdruk A. M. Kelley, Fairfield (N.J.)]. Vreemd: op het titelblad staat 'Enquiry', op de omslag 'Inquiry'.
- Hayek, F. A. (1943) 'A Commodity Reserve Currency', *Economic Journal*, jaargang 53, nr. 210, juni/september.
- Hayek, F. A. (1976) *The Road to Serfdom*, Routledge & Kegan Paul, Londen [eerste druk 1944].
- Hayek, F. A. (1945) 'The Use of Knowledge in Society', *American Economic Review*, jaargang 35, nr. 4.
- Hayek, F. A. (1967) *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, University of Chicago Press, Chicago.
- Hayek, F. A. (1972) *A Tiger by the Tail: The Keynesian Legacy of Inflation*, Institute of Economic Affairs, Londen [tweede druk].
- Hayek, F. A. (1974) 'Lecture to the memory of Alfred Nobel', 11 december 1974, www.nobel.se/economics/laureates/1974/hayek-lecture.html
- Hayek, F. A. (1976) *Choice in Currency: A Way to Stop Inflation*, Institute of Economic Affairs, Londen.
- Hayek, F. A. (1978) *Denationalisation of Money — The Argument Refined*, Institute of Economic Affairs, Londen [tweede editie].
- Hayek, F. A. (1978) *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge & Kegan Paul, Londen.
- Hayek, F. A. (1979) 'Toward a Free Market Monetary System', *Journal of Libertarian Studies*, jaargang 3, nr. 1.
- Hayek, F. A. (1988) *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, Routledge, Londen.
- Over Hayek
- Birner, J. en R. van Zijp (red.) (1994) *Hayek, Co-ordination and Evolution*, Routledge, Londen.
- Butler, E. (1983) *Hayek: His Contribution to the Political*

- and *Economic Thought of Our Time*, Temple Smith, Londen.
- Garrison, R. W. (1986) 'Hayekian Trade Cycle Theory: A Reappraisal', *Cato Journal*, jaargang 6, nr. 2.
- Garrison, R. W. en I. M. Kirzner (1989) 'Friedrich August von Hayek', in: J. Eatwell, M. Milgate en P. Newman (red.) *The New Palgrave: The Invisible Hand*, Macmillan, Londen en Basingstoke.
- Keizer, W. (1991) 'Leven en werken van F. A. von Hayek', *Economisch Bulletin*, jaargang 23, nrs. 1 en 2.
- Khalil, E. L. (2002) 'Information, knowledge and the close of Friedrich Hayek's system', *Eastern Economic Journal*, jaargang 28, nr. 3.
- Kotterman-van de Vosse, I. (1990) 'Friedrich Hayek', in: P. B. Cliteur en G. A. van der List (red.) *Filosofen van het hedendaags liberalisme*, Kok Agora, Kampen.
- Machlup, F. (red.) (1977) *Essays on Hayek*, Routledge & Kegan Paul, Londen.
- McKinnon, R. I. (1992) 'Spontaneous Order on the Road Back from Socialism: An Asian Perspective', *American Economic Review*, jaargang 82, nr. 2.
- Pen, J. (1962) 'Verzuurde Oostenrijkse', *Hollands Weekblad*, 6 april 1961, opgenomen in: J. Pen, *Het aardige van de economie*, Aula-boeken, Utrecht en Antwerpen.
- Visser, H. (1988) 'Austrian
- Thinking on International Economics', *Journal of Economic Studies*, jaargang 15, nr. 3/4.
- Visser, H. (1993) 'Currency Competition, the EMU and Constructivism', *International Journal of New Ideas*, jaargang 2, nr. 1.
- White, L. H. (1999) 'Hayek's Monetary Theory and Policy: A Critical Reconstruction', *Journal of Money, Credit, and Banking*, jaargang 31, nr. 1.
- Zijp, R. van (1993) *Austrian and New Classical Business Cycle Theories*, Edward Elgar, Aldershot.
- Verdere literatuur
- Barone, E. (1972) 'The Ministry of Production in the Collectivist State', in: A. Nove en D. M. Nuti (red.) *Socialist Economics*, Penguin, Harmondsworth. Uit: F. A. von Hayek (red.) (1935) *Collectivist Economic Planning*, Routledge & Kegan Paul, [oorspronkelijk in het Italiaans in: *Il Giornale degli Economisti*, 1908].
- Friedman, M. (1975) *There's No Such Thing as a Free Lunch*, Open Court, La Salle (Ill.).
- Haberler, G. (1976) *The World Economy, Money, and the Great Depression 1919-1939*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington.
- Johnston, W. M. (1972) *The Austrian Mind: An Intellectual and Social History 1848-1938*,

- University of California Press, Berkeley.
- Keynes, J. M. (1943) 'The Objective of International Price Stability', *Economic Journal*, jaargang 53, nr. 210, juni-september.
- Koopmans, J. G. (1933) 'Zum Problem des "Neutralen" Geldes', in: Hayek, 1933.
- Mandeville, B. (1970) *The Fable of the Bees*, Penguin, Harmondsworth [naar de tweede editie, van 1723; de eerste editie verscheen in 1714].
- Ryan, A. (1989) 'Liberty', in: J. Eatwell, M. Milgate en P. Newman (red.) *The New Palgrave: The Invisible Hand*, Macmillan, Londen en Basingstoke.
- Smith, A. (1964) *The Wealth of Nations*, Dent, Londen, Everyman's Library, nr. 412 [oorspronkelijk verschenen in 1776].
- The Economist* (2002) 'The unfinished recession: A survey of the world economy', 28 september.
- Visser, H. (2002) 'Neutrality of Money', in: B. Snowden en H. R. Vane (red.) *An Encyclopedia of Macroeconomics*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Zuidema, J. R. (1989) 'Carl Menger, Author of a Research Programme', in: J. J. Krabbe, A. Nentjes en H. Visser (red.) *Austrian Economics: Roots and Ramifications Reconsidered — Part 1*, MCB University Press, Rochester, Kent.

Noten

- 1 De ondergrondse pers in de Sovjet-Unie, die bloeide van de dood van Stalin in 1953 tot de afbrokkeling van de repressie in de jaren 1980. Het woord is een samenvoeging van *sam*, zelf, en *izadatelstvo*, publiceren, en is een woordspeling op Gosizdat, de Staatsuitgeverij.
- 2 Zie over de problemen met deze benadering: Visser, 2002.
- 3 Zie ook: Keizer, 1994 en Khalil, 2002.
- 4 Hayek, 1976.
- 5 Hierbij dient vermeld dat Hayek alleen het ontstaan van de Grote Depressie met zijn conjunctuurtheorie wilde verklaren, niet de ernst en de duur daarvan.